

Nathalia Brichet & Frida Hastrup

Nathalia Brichet er Ph.d. i antropologi og lektor i miljø- antropologi på Institut for Veterinær- og Husdyrvidenskab på Københavns Universitet, hvor hun fokuserer på grøn omstilling indenfor danske kvægbrug. Endvidere har hun indsamlet og kurateret en udstilling om produktionsdyr og husdyrvidenskab på godt og ondt, historisk og aktuelt. Frida Hastrup er professor i etnologi ved Saxo-Instituttet på Københavns Universitet. Hun er leder af Centre for Sustainable Futures og af projektet Cattle Crossroads. Researching Danish Livestock Production for the Future (2021-2025), som fokuserer på bæredygtighedstiltag og -forståelser indenfor den danske husdyrsektor.

Keywords: stalde, husdyrproduktion, infrastruktur, strukturudvikling, Danmark.

MIDT I EN BURTID

Denne artikel tager afsæt i et europæisk borgerforslag om at 'afslutte burtiden' via udvikling af ny lovgivning for landbrugsdyr, der udfaser brugen af bure. Samtidig foregår en intens offentlig debat om vilkårene for fritgående dyr i den danske natur. At bure inde eller ikke bure inde er et vanskeligt og mangeartet spørgsmål; burtiden er både svær at opretholde og at afvikle. Som en kvalificering af denne situation ser artiklen gennem et infrastrukturperspektiv nærmere på et par af burtidens begyndelser i Danmark. Fokus rettes mod to perioder med ekstraordinær intensivering af det danske husdyrbrug, nemlig slutningen af 1800-tallet hvor kvæget for alvor kom indendørs, og efterkrigstiden hvor voksende grisebesætninger medførte nye lukkede smittebeskyttende staldsystemer. Artiklens mål er at vise, hvordan bure, stalde og andre indelukker indgår sammen med kvæg og grise i en gensidig og cirkulær historie, som gradvist har frembragt nogle bestemte dyrekroppe, der derefter kun meget vanskeligt kan tænkes ud i det fri. Dermed argumenterer artiklen for, at burtiden med dens særlige infrastruktur har frembragt og cementeret nogle bestemte relationer mellem mennesker og produktionsdyr, der umiddelbart gør den nærmest umulig at slippe af med, men som også kalder desto højere på alternativer til det dominerende husdyrhold.

Indledning: borgerforslag og søgsmål i en burtid

I 2018 og de følgende år gik et borgerforslag om at 'afslutte burtiden' hen over den Europæiske Unions medlemslande. Forslaget – et såkaldt European Citizens' Initiative – opfordrede Europa-Kommissionen til at udvikle og foreslå ny lovgivning, der forbedrer forholdene for de millioner af landbrugsdyr, der bebor unionen. Den korte opfordring, der snart opnåede langt flere end den påkrævede ene million underskrifter i mindst syv forskellige medlemslande, lød som følger:

"Hundreds of millions of EU farm animals are kept in cages for most of their lives, causing great suffering. We call on the European Commission to end this inhumane treatment of farm animals. Cages inflict suffering on enormous numbers of farm animals every year. They are cruel and unnecessary, as higher-welfare cage-free systems are viable."¹

Mere specifikt gik borgerforslaget med navnet "End the Cage Age" ud på at forbyde små bure til fjerkræ, farebøjler til drægtige søer, andre bøjler til fiksering af søer, samt individuelle kalvebåse. Cirka 47.000 underskrifter fra danske borgere støttede forslaget og indgik i det samlede folkelige pres, der i 2021 fik Europa-Kommissionen til at foreslå en revision – senest i 2023 – af den eksisterende lovgivning for den slags indespærring af landbrugsdyr, vi nævner ovenfor. I juni 2021 annoncerede kommissionen således sin ambition om at udvikle lovgivning, der fra 2027 sikrer udfasning af "the use of cages for farmed animals across Europe."² Sagen forekom relativt klar: det var på tide at få EU's landsbrugsdyr ud af burene – her altså specifikt i form af forskellige bøjler til grise, bure til burhøns og båse til enkelttopstaldede kalve. Helt enkelt kan det dog alligevel ikke have været. I 2023 overskred kommissionen nemlig sin egen frist for formulering af de nye lovforslag, der skulle afslutte burtiden. Dette førte til, at initiativtagerne til borgerforlaget i 2024 lagde sag an mod kommissionen, fordi den havde forsømt sine forpligtelser til at handle på initiativet, hvilket ellers er en del af borgerforslagsinstrumentet.³ I skrivende stund er denne tvist os bekendt ikke afgjort.

Apropos søgsmål, så blev to medarbejdere fra Naturstyrelsen Kronjylland i maj 2025 idømt tre måneders betinget fængsel for uforsvarlig behandling af 76 stykker kvæg. Sagen om vanrøgt af dyrene går tilbage til vinteren 2020-2021, hvor kvæget levede vildt som afgræssere i Nationalpark Mols Bjerger. Kvæget i Mols Bjerger var altså indsat i nationalparken for at holde områder lysåbne og bidrage til øget biodiversitet gennem både deres ædemønster, gødning og klovtryk. Naturplejekvæget i nationalparken skulle finde deres egen føde i området og som udgangspunkt ikke fodres med foder bragt ind udefra. I begyndelsen af 2021 viste det sig dog, at en del af kvæget var

1 Initiative detail | European Citizens' Initiative (Besøgt 1/10 2025).

2 End the Cage Age (Besøgt 1/10 2025).

3 Ibid.

udsultet og afkræftet, og at flere af køerne aborterede, uden at der tilsyneladende blev reageret rettidigt på dette fra Naturstyrelsen, der har det overordnede ansvar for at føre tilsyn med de firbenede naturplejere i nationalparken. Vores hensigt her er ikke at tage stilling til, om dommen over Naturstyrelsen er rimelig, eller om tilstanden for Mols Bjerges kvæg var dyrplageri. Ærindet er heller ikke at vurdere, hvorvidt Europa-Kommissionen forsømmer sin pligt overfor EU's landbrugsdyr eller de mange borgere, der har rejst opfordringen om burtidens afslutning. De to komplekse sager, som vi her kort skitserer og bringer ind i samme billede, tjener derimod som afsæt til vores egentlige forehavende, nemlig at analysere hvorfor burtiden åbenbart ikke sådan lige er til at afslutte, uanset at en talrig og bekymret offentlighed, ofte inklusive landmænd, myndigheder, NGO'er og erhvervsfolk, gerne så denne udvikling. Der er ikke nogen direkte sammenhæng mellem det europæiske borgerforslag og sagen fra Mols Bjerger, og vi siger heller ikke, at fritgående afgræssere i en dansk nationalpark generelt er et simpelt middel til at få landbrugsdyr ud af burene. Men vi bruger de to sager som samlet og indledende rammesætning her, fordi de peger på nogle af vanskelighederne ved at ændre grundlæggende på den måde, vi holder landbrugsdyr på i vores del af verden i denne tidsalder. Hvis vi for en kort bemærkning vender tilbage til afgørelsen i sagen fra Mols Bjerger, lød det sådan her i noget af nyhedsdækningen:

"Til gengæld var det en formildende omstændighed, at der ikke har været tydelige beskrivelser af, hvordan dyrene skulle fodres, og selv fagpersoner har været i tvivl om, hvordan dyr som naturplejer skal forvaltes."⁴

Her er et clou: der mangler åbenbart faglig indsigt i forvaltningen af dyr, der går frit og naturplejer på en del af statens område. Ligesom der på den internationale skala også fortsat mangler forslag til lovgivning om, hvordan man kan udfase de problematiske former for bure, som huser millioner af landbrugsdyr i EU.

I det følgende bruger vi *burtid* som et gennemgående begreb til at indkredse den fastlåshed, der kendetegner det dominerende animalske landbrug i Danmark. Vi mobiliserer dermed burtiden som et såkaldt 'wicked problem' – et indviklet problem uden umiddelbare løsninger – der slår igennem på mange niveauer og med historisk tyngde. Som vi vil vise, er de so-bøjler og hønsebure, som borgerforslaget i EU sigter på, og problemerne med det naturplejende afkræftede kvæg i Mols Bjerger konsekvenser af en lang historie med bestemte samfundsmæssige prioriteringer for det animalske landbrug. Nedenfor følger således to nedslag i den danske husdyrhistorie, hvor vi ser nærmere på, hvordan det gik til, at indespærring på forskellige måder nu tilsyneladende udgør de mest oplagte, håndterlige og sunde rammer for menneskers samliv med landbrugets andre arter.

4 Elkjær og Andersen 2025: [Dom i sag om udsultede kvæg på Mols: Begge dømt må stadig gerne have med dyr at gøre | Indland | DR](#) (Besøgt 1/10 2025).

Gennem et fokus på infrastrukturer, primært stalde, vil vi udfolde to eksempler på det, man kan se som burtidens gradvise tilblivelse i en dansk sammenhæng, nemlig intensivering af malkekvægsproduktionen i slutningen af det 19. århundrede og strukturudviklingen mod færre og større grisebesætninger i sidste halvdel af det 20. århundrede. Som vi vil vise, kommer staldinfrastrukturen i disse perioder med ekstraordinær intensivering til at få afgørende og blivende betydning for, hvad staldenes beboere overhovedet kan være, og hvilke liv de kan have. Derefter vender vi tilbage til nutiden og følger så at sige burtiden til dørs ved at vise, hvordan alternative landbrugsvisioner med udegående dyr kun vanskeligt kan realiseres i vores tid. Dette rejser en interessant og besværlig diskussion af, hvad vi som samfund bruger som baseline for det animalske landbrug, hvilket vi berører til sidst i artiklen.

Burtidens infrastruktur

I de senere år har en del humanvidenskabelig og beslægtet faglitteratur beskæftiget sig med det mere-end-menneskelige.⁵ Ofte er indgangsvinklen eksplicit symmetrisk, således at også andre arter end os selv anerkendes som aktører, der er med til at forme såvel landskaber som menneskeliv.⁶ En pointe i noget af denne litteratur er at proportionere mennesket som én blandt mange gensidigt afhængige arter og derved at påpege, at den udbredte fortælling om den vestlige civilisation som en gradvis og tiltagende domesticering af dyr og planter er en fiktion med en problematisk politik indbygget.⁷ Samtidig er et analytisk fokus på omsorg ofte en vigtig del af denne bevidste symmetri, idet omsorg bruges som en nødvendig prisme til at begribe alle arters gensidige afhængighed.⁸ I denne artikel går vi anderledes til værks og anlægger i stedet et *infrastrukturelt* perspektiv på dele af husdyrbruget i Danmark fra slutningen af 1800-tallet. Infrastrukturer er, som antropologen Brian Larkin har bemærket,

”matter that enables the movement of other matter. Their peculiar ontology lies in the facts that they are things and also the relation between things. As things they are present to the senses, yet they are also displaced in the focus on the matter they move around (...) they are objects that create the grounds on which other objects operate, and when they do so, they operate as systems.”⁹

Det, vi tager med os fra denne indkredsning af infrastrukturer, er to forhold: Dels deres tendens til at glide ud af analytisk fokus; målet risikerer så at sige at gøre midlet

5 Se fx Tsing 2015; Tsing et al. 2024; Kirksey 2014; Krøijer og Weisdorff 2021.

6 Haraway 2008.

7 Lien et al. 2018; Ejsing 2024.

8 van Dooren et al. 2016; Puig de la Bellacasa 2017; Overstreet 2018.

9 Larkin 2013, s. 329.

mindre synligt, hvorved de ting, infrastrukturene er gjort af, bliver "displaced", som citatet påpeger. Dels deres indkapsling af relationer mellem ting; en sammenvævning, der peger på tilstedeværelsen af et system. I denne artikels sammenhæng giver dette os to forbundne analytiske ledetråde: for det første må infrastrukturene, altså her bure, stalde og andre indespærringer, analyseres sammen med deres brugere og skabere, altså som andet og mere end passiv baggrund for landmænd eller deres dyr. Der er med burtiden tale om en gensidig tilblivelse, hvor infrastrukturene materialiserer bestemte – mulige – relationer mellem dyrekroppe, ting, ydelser og mennesker, samt i det konkrete tilfælde hvad dertil hører af foder, ajle, cement, ventilering, kulde, varme, patogener, gener, opdræt osv. For det andet bringer et blik på infrastrukturen, hvis de altså bliver undersøgt sammen med deres brugere eller skabere, os i stand til at få øje på et system, nemlig et forskningsunderbygget husdyrhold i Danmark med sine egne logikker og forestillinger om, hvad der er muligt og umuligt. Selvom dette muligvis lyder oplagt, er der i vores øjne en hel del at hente ved at analysere de nuværende problemer med at håndtere burtiden gennem et systemisk og relationelt blik på staldinfrastrukturen, som gennem tiden har "bygget" nogle bestemte dyrekroppe, der igen har muliggjort og ligefrem naturaliseret nogle særlige opstaldninger og aflukker. Med andre ord: Gennem infrastrukturen kan man se, hvordan husdyrbruget i det moderne Danmark bogstaveligt talt er blevet låst fast i et system, som volder problemer for både dyr og mennesker i EU, i nationalparker og i en offentlig debat. Uanset hvad man ellers kan mene om bure og stalde og andre indespærringer, er de altså gode at tænke med, når vi skal forstå vores tidsalder og dyrene i den. I det følgende ser vi som nævnt først nærmere på prioriteringen af malkekvæget i det sene 1800-tal.

Fælleleder og sommerstalde: mod et indhegnet, privat og kontrollerbart kvægbrug

I starten af 1800-tallet, hvor de store jordreformer og udskiftninger fandt sted, skete der også ændringer i den måde, man holdt husdyr på i Danmark. Ændringerne var på mange måder intentionelle, men indebar dog også tilfældigheder og utilsigtede konsekvenser, der kan pege os i retning af dagens staldindretninger. Starten af 1800-tallet var en tid, hvor der, som det hed i en tekst i *Nye Landøkonomiske Tidender*, skulle gøres op med, at "Sønnerne (nemlig) arve Fædrenes Aand og hele deres Uvidenhed".¹⁰ Mere effektive plove, nye eller forbedrede afgrødesorter, mergling og afvanding af jorder forandrede bl.a. græsarealer og andre marginale jorder til gode agre. Fra at husdyrbruget var forankret i fællesskabsorienterede praksisser med afgræsning på netop sådanne fælles brak- og marginale jorder, blev husdyrbruget en langt mere individuel, kontrolleret og indhegnet del af gårdlivet. I en afhandling fra 1818 pub-

10 Drewsen 1819, s. III.

liceret i *Tidsskrift for Landøkonomi* harcelerede en sjællandsk sognepræst mod den skadelige ufred husdyrene forårsager, når de raser på markerne.¹¹ Vogtning af dyr var overladt til børn, hvilket resulterede i dårligt opsyn og i, at husdyr kunne gå ind og ud af agre – endda ind i køkkenhaver. Det skabte nabosplid. De fælles jorder, som før var husdyrenes fødekilde, formindskedes gradvist i takt med udskiftning og individualisering, hvorved private arealer til agerbrug og skov blev udvidet. Ifølge præsten citeret ovenfor, burde man for eksempel ophøre med den fælles tradition med i efteråret at "opgive ævret" – det vil sige at lade husdyrene gå igennem de høstede agre – for at sikre markfred. Præsten tordnede videre:

"Tildels kan Grunden saavel dertil [mark-ufred ved indtrængende dyr] som til de fledste andre Feil i Bondens Bedrift, søges i hans Lyst til Fælledskab, som vel er Ophævet, men hidindtil mere tilsyneladende end virkeligen. Fælledskab og Ævret tror han at være aldeles nødvendige Betingelser ved et fordeelagtigt Agerbrug."¹²

Men det var ikke kun marker og køkkenhaver, der skulle hegnes bedre for at sikre fred fra indtrængende dyr, herunder også fjerkræ og grise, som bønderne ifølge præsten oftest havde for mange af, og som forsynede sig på naboens agre til stor splid.

Blandt andet for at sikre markfred, blev sommerstaldfodring foreslået som alternativ til enkel sommergræsning på landsbyernes fællede og efterårsfodring i ævret.¹³ I 1817 indsendte Carl Dalgas (onkel til hedens senere opdyrker Enrico Dalgas) en artikel til *Tidsskrift for Landøkonomi*. I artiklen bygger Dalgas videre på ideen og beskriver et system til "halv sommerstaldfodring" og dets fordele og hastige udbredelse i Vejle amt. Med "halv" mente Dalgas, at dyrene skulle være på stald om dagen, hvor de fodredes med letfordøjeligt ["fordærveligt"] grøntfoder bestående af kløver og vikker. I den mørke halvdel af døgnet kunne de gå under åben himmel.¹⁴ Denne døgnrytme foreslog han fortrinsvis for at skåne køerne for solens stråler. Den nye praksis fremsatte Dalgas også som et alternativ til tøjring og de "uundgængelige" to eller tre daglige flytninger af køer, som det ellers som minimum krævede at få "høieste Mælke-Indtægt."¹⁵ Sommerstaldfodringen var, skrev Dalgas, intet mindre end blandt de "nyttigste Forbedringer for vort Agerbrug"¹⁶ – særligt for bønder med dårlige jorder.¹⁷ Ved hjælp af et simpelt skur ude på marken – altså en sommerstald – som Dalgas skitserede i artiklen, kunne man overvåge og kontrollere sine køer, som "æde bedre op", er "renligere, naar Sommeren ere fugtig, og Tilsynet er altid bedst naar de

11 Weinschench 1820.

12 Weinschench 1820, s. 192/216.

13 Weinschench 1820, s. 220.

14 Dalgas 1820, s. 62-3.

15 Dalgas 1820, s. 67.

16 Dalgas 1820, s. 71.

17 Dalgas 1820, s. 70.

Fig. 1.

Fig. 1.

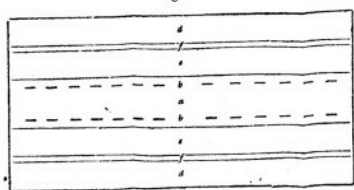

Fig. 2.

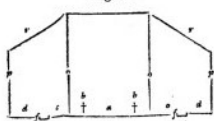
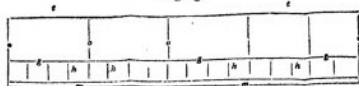

Fig. 3.

III. 1 Dalgas' skitse til bygning hvor der kan staldfodres om sommeren. Kilde: Dalgas 1820, s. 60.

ere hjemme.”¹⁸ Man kunne også styre køernes gødning nemmere og dermed bestemme, hvor den spredtes. Og udover at tilse og beskytte dyrene, ikke så meget mod regn og uvejr som mod solens stråler, var staldfodring også en måde, hvorpå man mente at kunne kontrollere dyrenes huld bedre – særligt efter dårlige græsår. Sommerstaldfodrede dyr mødte da vinteren bedre end dem, der kun havde hentet maden selv. Mindst lige så vigtig var, at Dalgas med sommerstaldfodring havde erfaret, ”at Køerne have givet mere Mælk end sædvanligt” – faktisk over ”1/3 mere”.¹⁹ Dog krævede det et vist økonomisk råderum at bygge sådan et stald-skur, så i praksis var det mest en opfordring til gårde af en vis størrelse.

På trods af at staldfodring igennem 1800-tallet således indgik som én af de forbedringer, man gennem amternes indberetning om landbrugets tilstand overvågede brugen af, så gik det langsomt med implementeringen i både halv og hel udgave.²⁰ Og på det tidspunkt, hvor Dalgas skrev om praksissens fordele, var opstaldning først og fremmest forbundet med vinteropbevaring af dyrene, indtil frisk græs atter spirede frem. Ideen om markfred og staldfodring, som kilderne præsenterer, er dog udtryk for nye relationer mellem husdyr og mennesker. Langsomt og i stigende grad overtog de enkelte ejere kontrollen med dyrenes færden og foderindtag med sigte på en optimering af deres ydelse. Netop blikket for infrastruktur viser altså nogle nye og tydeligere adskillelser mellem mark og dyr, landsbyfællesskaber og individuelle gårde, samt uagtssomme hyrdebørn, mobile tøjringer og dyrenes færden. Samlet set bød perioden på en bevægelse, hvor man indhegnede dyrene snarere end markerne og dermed tog på sig at fodre dem passende – og i stigende grad indendørs. Altså nogle forandrede relationer, der materialiserer burtidens spæde begyndelse.

18 Dalgas 1820, s. 62.

19 Dalgas 1820, s. 67.

20 Se for eksempel Hald 1848, s. 438ff.

Foder, regionale forskelle og globale strømme: mod et ensartet husdyrbrug

Tidligere var vinteren den begrænsende faktor for, hvor mange husdyr man kunne tage vare på. I den første del af 1800-tallet var import af foder endnu yderst begrænset; de lokale specificiteter og sæsonmæssige udsving var fortsat altdominerende parametre for dyreholdet i Danmark. Danmarkskort over jordtyper i 1600-tallet viser tydeligt, *hvor* forskellige jorder landet bestod af, og hvordan regionerne havde vidt forskellige forudsætninger for, hvad og hvor meget man kunne dyrke på et givent areal.²¹ Det betød også, at der var en grænse for produktivitet, der lokalt kunne ses som en slags nulsumsspil. Hvis en bonde tog fra sin nabo, betød det, at denne kom i underskud. Og hvis én generation tilførte mergel til jordene, så forbrugte de en resource, som nok midlertidigt øgede udbyttet, men som ikke førte varig jordforbedring med sig. Heraf ordsproget "At Mergel gjør riig Fader, men fattig Søn".²²

Disse regionale forskelle blev dog langsomt udlignet over det følgende århundrede. Dels med tilførsel først af gødningssalte og i det 20. århundrede også kemisk produceret gødning, dels med import af foder – særligt fra 1880'erne og frem. Fra den tid var man ikke længere udelukkende afhængig af egne jorder, men af foderimport og verdensmarkedspriser.²³ Sortehavsbyg, solsikkekager, amerikanske bomuldsfrøkernel, kokoskager, palmekager og sojakager, som man første gang fik indsendt en prøve af til testning på Landbohøjskolens forsøgslaboratorium i 1894.²⁴ Ligeledes fandt man ud af, at roer produceret på rige jorder som Lollands også egnede sig godt som kvægfoder: Store læs begyndte at blive transporteret med tog til alle de husdyrholdige egne af landet. Ligeledes fodret med billige brændsler – kul fra engelske, polske og tyske miner – vendte fragtskibe desuden fuldstændig op og ned på det danske landskab. Det kunne pludselig betale sig at hente foder på den anden side af jorden, hvorved manglende lokalt produceret vinterforråd ikke længere var en afgørende begrænsning. Sådanne nye forhold ledte til en eksplosion i import og eksport af landbrugsprodukter; det agrare og det maritime Danmark støttede gensidigt hinanden på en ny og accelereret måde.²⁵ Også andelsorganiseringen muliggjorde en kraftig stigning i eksporten af dansk bacon og smør fra 1880'erne.²⁶ For eksempel rapporterer en fuldmægtig fra Statens Statistiske Bureau om en seksdobling af eksport af kød og næsten en fordobling af smørekseporten på bare ti år mellem 1885-1895.²⁷ Denne stigning i produktion skyldtes bl.a., at import af foder var så billigt, så dyrene kunne fodres med kraftfoder, og i tilstrækkelige mængder hele året, også om vinteren, hvor de var på stald. En 46

21 Dam & Jakobsen 2008

22 Drewsen 1819, s. iv.

23 Gjerløff 2009, s. 69.

24 Stein 1894, s. 730.

25 Hertel 1907.

26 Bøgh Sørensen 2024.

27 Reck 1897.

minutter lang reklamefilm fra Jysk Andels Foderstofforretning giver et indblik i den nye globalisering.²⁸ I filmen vises, hvordan foderstofforretningen, sammen med landbrugets interessenter på Axelborg, havde forsyningskæder spredt ud i verden. Skibe blev sendt til Østen og kom hjem med oliekgager til Aarhus havn, som hastigt blev indrettet herefter med moderne siloer og hejseværk til håndtering af de store mængder foder. Fedt- og olieholdige planter fandtes i tilsyneladende udtømmelige lagre både mod øst og vest. Nu skulle bønderne og deres dyr altså ikke længere slås om pladsen på de danske jorder eller sulte om vinteren. Via en ny global infrastruktur kunne hele verdens dyrkbare jorder så at sige indregnes.

Det vigtige i denne historie er, at i takt med at vinterfodringen således holdt op med at virke som begrænsende faktor for husdyrbruget, fik stalde en ny og langt mere central plads i det danske landbrug. Mens det billige importerede foder i første omgang markerede en krise for konkurrencekraften, blev kraftfoderet udefra også en "løsning", som bogstavelig talt blev indoptaget i det danske landbrug med ændrede dyrekroppe og opstaldning til følge – inklusive grisene, som også tog til i antal i denne periode, da de kunne fedes op på skummetmælken (et restprodukt fra produktionen af smør og ost), der kom retur til gårdene fra mejerierne. Foderet blev sammen med statssubsidierede avlspræmieringer anset for værktøjer til en forbedring af kvæget mod høj mælkeydelse som den afgørende kvalitet.²⁹ Denne prioritering af mælkeproduktion (og den tilhørende griseproduktion) over andre egenskaber blev dog selvforstærkende: jo mere fokus på overvåget og effektiv (kraft-)fodring i staldenes kontrollerede miljøer, jo mere fik køerne behov for kontrolleret og overvåget fodring inden døre, for at de kunne levere de ønskede mængder mælk. Det såkaldte vedligeholdelsesfoder måtte suppleres med produktionsfoder eller "stærk fodring", der kunne omsættes til smør.³⁰ Denne ændring i køernes liv havde også andre afledte effekter. I et foredrag fra 1887 om kvægtuberkulosens voksende udbredelse identificerer den internationalt kendte dyrlæge Bernhard Bang også den høje mælkeydelse og staldsystemer som problematiske:

"Det er den enorme Udvikling af Mælkeridriften og det dermed følgende fuldstændig forandrede Kvæghold. Koen bliver gjort til en Malkemaskine, man kræver en uhyre Stofomsætning af den, fodrer den stærkt men svækker den samtidig, idet man lader den kælte tidlig og søger at fremkalde en unaturlig stærk Virksomhed af Yveret. Man forkæler den endelig ved at holde den i altfor varme Stalde og skaffer den en fin Hud og et tyndt Haarlag, hvorved den bliver altfor følsom for Vejrligets Omskiftelser, naar den sættes ud om Foraaret osv."³¹

28 [Blade af Jysk Andels-Foderstofforretnings Historie | Danmark på Film](#) (Besøgt 1/10 2025).

29 Se også Brichet et al., under udgivelse; Gjerløff 2009.

30 Gjerløff 2009, s. 68.

31 Bang 1889, s. 437.

Kort sagt byder denne udgave af burtiden på en infrastrukturel spiral af udfordringer, løsninger og forbedringer på kvægområdet, der førte nye ditto med sig. Burtiden blev så at sige etableret som svar på et ønske om høj mælkeydelse, hvorefter opstaldning virkede som den naturlige organisering af denne ambition.

Bygninger, materialer og prioriteringer: et kvægbrug i utakt

Hvad var det så for forandrede og forbedrede staldsystemer, der dukkede op i denne brydningstid, hvor landmænd, videnskabsfolk, fodringsforsøg, lovgivning og korporativ organisering gik sammen om at svare på korn-krisen ved at sadle om og prioritere mejeribrug over kornsalg? Og hvordan blev dyrene passet ind? Det blev i høj grad et spørgsmål om, hvordan man helt praktisk kunne håndtere og opbevare den merproduktion og de øgede udbytter, der voksede frem fra slutningen af 1800-tallet. Med andre ord, et infrastrukturelt spørgsmål om, hvordan man gjorde 1800-tallets stalde og lader, som var dimensioneret efter en minimal vinterfodring, brugbare i den nye tid med dyrekroppe der optog plads, foder der optog plads, og gødning der ligeledes optog plads og skulle håndteres. Den ”stærke fodring”, der slog igennem i andelstiden, medførte markant større mængder af gødning.³² Gulve af det nye byggemateriale cement gjorde det nemmere at holde rent, mens grundmur af brændte mursten eller kampesten ofte erstattede bindingsværket.³³ Dette betød dog store problemer med ventilationen, idet tætte mure rundt om flere stykker kvæg med øget omsætning af foder medførte langt mere varme og fugt, hvad der forårsagede råd i træværket i lofter og staldinventar.³⁴ Et blik på dette finder vi i en bog forfattet af professor ved Landbohøjskolen L. Hansen Larsen og arkitekt Knud Brücker med titlen ”Nye danske Landbrugsbygninger” fra 1939, som ser tilbage på disse forandringer i landbruget. Bogen beskriver altså den materielle side af landbruget i form af øget bygningsmasse og introduktionen af nye bygningsmaterialer fra slutningen af 1800-tallet og frem til bogens tryk. Kort fortalt er konklusionen i bogen, at bygningsmassen i perioden overhovedet ikke kunne følge med slutningen af 1800-tallets eksplosive landbrugsudvikling. Og at det, som blev bygget nyt i perioden – helt frem til bogens tilblivelse – heller ikke var af tilstrækkelig kvalitet til den nye type produktion. Forfatterne er tydeligvis begge frustrerede over, hvordan landbrug – og ”landet” i det hele taget – i deres øjne blev underprioriteret i forhold til udvikling af byerne og den befolkningsekspllosion, der skete i det urbane Danmark på den tid. De indleder i forordet som følger:

”Husbygning er det mest forsømte indenfor dansk landbrug. Hverken de gamle eller de nye bygninger er tilfredsstillende – de ligger under tidens krav. De

32 Hedegaard og Myrtue 1996, s. 69.

33 Hedegaard og Myrtue 1996, s. 68.

34 Hedegaard og Myrtue 1996, s. 70.

gamle er skabt til systemer hvor både høsten og husdyrbestanden var under halvdelen af nuværende. I dag – i 1939 – er køerne for mange og for store til båsene og mindst 7 måneder om året må de føre en stille kamp om pladsen (...) Men hvem skænker det en tanke?” – spørger de og svarer ”at folk prioriterer hellere at få et water-closet (WC) end at bekymre sig om at i stalden træder den ene ko ofte naboen en yverbetændelse til.”³⁵

Byggeomkostninger steg voldsomt i de år, så der var kun få midler at bygge landbrugsbyggeri for. Forfatterne påpeger, at både byggeomkostninger og håndværkeres timeløn var steget langt mere end priserne på landbrugets salgsvare, blandt andet på grund af de hastigt voksende byer. Det var klart for både arkitekten og eksperthen fra Landbohøjskolen, at de gamle lerklinede, kalkede bindingsværksstalde med brostensbelagte gulve, hvor få lavtydende egnslokale køer opholdt sig vinteren over, tydeligvis ikke længere passede til produktionen. Men de to forfattere rejste dog ikke bare en modernistisk kritik af gamle tider og de traditionelle materialer. Andelstidens byggeboom havde nemlig ligeledes sine problemer, som også anført ovenfor. Så for Hansen Larsen og Brücker var det altså generelt et problem at få dyr, stalde og produktionsmål til at passe sammen. De anfører således, at de gamle stalde sådan set var fine nok i forhold til de køer og den produktion, de tidligere skulle rumme. Problemet opstod først, når dyrene og produktionsformen holdt op med at passe til den materielle infrastruktur, til staldbygningerne – som enten var for gamle og små eller nye og for tætte og usunde. Et langt citat, der viser dette misforhold, er nødvendigt:

“En vigtig Fordel havde den gamle Gaard: den var et sundere Opholdssted for Datidens smaa og primitive Husdyr, end den nye Gaard er for Nutidens større, forædlede, stærkt producerende Dyr. Et tørt Jordgulv i den øverste Del af Baa-sen og i Bøvlen [boks til grise], dækket med nogen Strøelse og ret tør, fast Gødning var sikkert lunere og ikke saa stærkt varmeledende som de uisolerede, ofte nøgne Sten- og Cementgulve i den nye og nyere Stald. De porøse, klinede Vægge, bestaaende af Ris og Ler, var lunere end den haarde, tætte, kolde Væg af brændte Sten eller Cementsten. Den gamle, klinede Væg gav en baade lun og tør Stald med en Del naturlig Ventilation. Den moderne Væg af Cement eller brændte Sten fortætter Fugtighed, leder Varmen stærkt og giver kun en minimal naturlig Ventilation. Hvor er Luften behagelig, Køerne rene og Hygiejnen god i den gamle Bondegaardsstald, som bruges efter Forudsætning: lille Roefoder og forholdsvis lav Ydelse af Køerne. Men lige saa umulig er de, naar Køerne er store, Roefoderet stort og Ydelsen høj, da bliver Hygiejnen under al Kritik, og Køerne faar et meget daarligt Opholdssted.”³⁶

35 Hansen Larsen og Brücker 1939, s. 7.

36 Hansen Larsen og Brücker 1939, s. 22-23.

De gamle mørke stalde og den minimale fodring gjorde, at dyrene fulgte jordens og solens rytmer og derfor henlå "i en Tilstand, der nærmede sig Dvalen",³⁷ indtil de atter kom på græs. Mælkeydelsen og kroppene blev så at sige sat på pause, og gødningsmængden var minimal. Dette gjaldt kun de gamle nøjsommere lavere ydende racer, som var mindre end de racer, der gradvist blev fremavlet efter mælkeydelse og fedtprocent med Ydelseskontrollens fremmarch over hele landet også i slutningen af 1800-tallet.³⁸ Det blev et problem, at nogle bønder ikke havde råd til at bygge nye og større stalde, og derfor satte højtydende køer ind i de gamle stalde – ofte tilmed i for stort antal. Og udover at de blev flere og krævede mere foder, producerede de også langt mere gødning, og saft-foderet (særligt fra roerne) resulterede også i langt større mængder urin.³⁹ Her var stald og beboere tydeligt ude af trit med hinanden. Som Hansen Larsen og Brücker skriver: "Foderet er saaledes steget fra ca. 5kg i 1880'erne til ca. 45 kg pr. Ko dagligt i 1930'erne. Det store Saftfoder giver øget Ajle. En middeltydende dansk Ko udskiller ca. 15 Liter Urin daglig, det giver ca. 5500 kg aarlig."⁴⁰ Tydeligvis mængder, som man ikke havde materiel til at håndtere. Siden konkluderede forfatterne desuden, at ajlebeholderen følgelig var for lille i næsten alle landbrug.⁴¹

Udviklingen krævede altså helt andre dimensioneringer. Selv hos de bønder, der faktisk havde mulighed for at kaste sig ud i nye stalde til de højtydende, hurtigvoksede og større dyr, opstod der problemer. Trods stor viden, beregninger og standarder blev også de nybyggede stalde nemlig dårligt udført – økonomien satte sine begrænsninger. De blev overbelagt og/eller alligevel bygget for snævre, og dyrene levede derfor for tæt. Forfatterne anfører fx, at der burde være 120 cm bredde ved liggepladsen mellem køerne, men at de bredeste sjældent var over 100 cm. Selv i nybyggede stalde målte de bredeste båse ofte kun 85-90 cm.

Der blev tydeligvis sparet på plads og materialer i lyset af de høje byggeomkostninger under periodens byggeboom, der skulle erstatte tidligere tiders nu utidssvarende stalde.

Et infrastrukturelt blik på det sene 1800-tal viser altså et på én gang internationalt presset, højtydende, effektivt, moderne, underdimensioneret, underfinansieret, dårligt ventileret og utilstrækkeligt isoleret staldkompleks. Sådant træder en af burtidens begyndelser frem; som et intensivt videnstungt landbrug, der så at sige hutler sig hastigt fra start – trods udskiftningens ambition om rationelle og gennemtænkte løsninger og den stadige videnskabeliggørelse af det animalske landbrug. Hverken de nye eller de gamle staldbygninger kunne følge med køernes ændrede kroppe, foderet og ambitionerne for produktionen. Det var hasteløsninger og det muliges kunst, der materielt indrammede det landbrug, som nye husdyr og bønder skulle leve i, af og med. Foder, dyr, mælk og gødning eksploderede for en tid mellem hænderne på bønderne.

37 Hansen Larsen og Brücker 1939, s. 125.

38 Brichet et al., under udgivelse.

39 Hansen Larsen og Brücker 1939, s. 61.

40 Ibid.

41 Ibid.

Grise, smitte og tæthed: mod et biosikkert grisehold

Nu bevæger vi os frem til næste gang, der virkelig skete noget med de danske stalde, nemlig til den strukturudvikling som for alvor satte sig igennem i årtierne efter anden verdenskrig.⁴² Bønder opgav i stigende omfang landbolivet og solgte deres besætninger. Gårdene blev færre og større, hvilket gav god grobund for smittespredning i sammenbragte og store én-artede besætninger.⁴³ Bakterier havde man netop lært at rydde af vejen med antibiotika, men vira, parasitter og svampe hærgede i de store nye specialiserede bedrifter, hvor der konstant blev tilført nye såkaldt naive (altså ikke-immuniserede) dyr. Derudover viste nye produktionssygdomme såsom halebid og mavesår, at dyrekroppene ofte ikke kunne følge med den intensiverede produktion. Griseproduktionen blev i løbet af 1960'erne hårdt ramt, og der bredte sig en vis desperation blandt grisebønder. Nye stalde var ikke nok til at gå fri. En studietur for branchefolk til USA i 1967 gav dog nye ideer til en radikal ændring af praksis i produktionen.⁴⁴ Her så delegationen, hvordan man med sterile kejsersnit foretaget i lufttætte kamre kunne udtage helt usmittede nyfødte pattegrise, som således ikke blev eksponeret for nogle af de mikroorganismer, der ellers hørte til i det miljø, de skulle være kommet til verden i. Dette system med strenge begrænsninger for, hvad der kom i berøring med hvad i en grisebesætning, samt kendskab til smitestatus på udvalgte såkaldte anmeldepligtige sygdomme på de enkelte besætninger, blev til det såkaldte SPF-system i Danmark. SPF står for "specifik patogen-fri", og systemet, som også i dag indplacerer størstedelen af alle konventionelle grise i landet efter deres sundhedsstatus, er en certificering af og kontrol med sundhedsstatus på bedriftens grise og med transporten af grise til og fra gården.⁴⁵ Udover at slippe af med en liste af udvalgte SPF-sygdomme kunne grisene med indførsel af systemet også vokse hurtigere, idet de ikke længere skulle hæmmes af mikroberne i miljøet. Under sloganet "Sundhed giver trivsel" forsøger man – dengang som nu – via SPF-systemet at minimere smitterisici mellem besætninger, i og med at man kender – og kan stole på – en offentligt tilgængelig sundhedsstatus på alle landets grisebedrifter. Man kan altså undgå at handle med de bedrifter, hvor visse SPF-certificerede sygdomme huserer, og man får afhentet sine slagtegrise først på ruten, hvis man har bedre sundhedsstatus, end de bedrifter, som dør med sygdommene. I de få avlsbesætninger, hvor der skal være ekstra høj hygiejne for ikke at sprede sygdomme til de besætninger, der modtager det stadigt forbedrede afkom, kan man fortsat af og til foretage kejsersnit på nøje udvalgte moderdyr. Hvis en so fx er smittet med én af de SPF-overvågede sygdomme, men er et genetisk eftertragtet avlsdyr, sørger man for, at hendes pattegrise ikke bliver udsat for soens besmittede liv. Her skiller man så at sige soens gener fra hendes

42 E.g. Anneberg og Bubandt 2016; Gormsen 2022.

43 Se også Anneberg og Vaarst 2018; Hansen 2024.

44 Jacobsen 1996, s. 18.

45 Se også Anneberg og Vaarst 2018; Clark 2023.

patogener – som altså var det, som delegationen til USA først så med de sterilt udførte kejsersnit. I Danmark i dag udføres dette kun på de meget værdifulde smittede avls-søer på en certificeret SPF-klinik, hvor man sikrer adskillelse mellem en so og hendes unger, som straks efter fødslen overføres til en ventende ammeso i en ren besætning.

I tillæg til denne tekniske og avlsmæssige side af SPF-systemet, markerer det mere generelt og vigtigt i denne artikels sammenhæng også et tydeligt brud med tidligere måder at holde grise på. Som organisationen SPF Danmark, der står for systemet og certificeringerne, skriver i et jubilæumsskrift fra 1996, afviklede man vanen med efter festlige middage med naboer at gå ud i stalden og se på dyrene sammen. SPF startede ikke som en hurtig succes. Udover at det var besværligt og krævede regler og kontrakter, var det også dyrt, fordi producenter var nødt til at sanere staldene, opretholde en høj hygiejnestandard, hvor folk ikke bare kunne komme og gå, og have dyrlægens certificering på sundhedstilstanden og måtte afstå fra at købe gode grise fra besætninger, der endnu ikke var i SPF-systemet. I de første 10 år boykottede de konventionelle avlere også SPF-systemet og holdt de bedste avlsdyr tilbage i det konventionelle system, hvilket resulterede i at SPF-grisene i starten havde dårligere slagtekvantitet.⁴⁶ Men det var blot en overgangsperiode, som SPF-pioner Hans Skov forsikrede om.⁴⁷ Først blev Hans Skov sammen med sin hustru Edel Skov af avlsforeningen opfattet som provokatører og chikaneret, selvom de forsøgte at oplyse om de opnåede bedre resultater med SPF-grise.⁴⁸ De fastslog, at grisene ingen sygdomme havde, at de voksede hurtigere, og havde et lavere foderforbrug. Uanset indledende skepsis, så medførte problemer med smittespredning efterhånden radikale ændringer, hvorefter man ikke længere frit kunne handle med avlsdyr og flytte dem mellem besætninger eller besøge andre grisebønder. De lukkede SPF-systemer, der ideelt inddæmmer såvel dyr som patogener, var blevet en realitet, og en ny slags burtid indtrådte.

Med SPF blev staldene altså lukket i, og det har haft store konsekvenser for, hvad en gris i Danmark overhovedet kan være.⁴⁹ I et infrastrukturelt perspektiv bliver den lukkede grisestald til en materialisering af en industrielt fordelagtig relation mellem grise, materialer, patogener og mennesker. Når SPF-systemet altså har som slogan, at sundhed giver trivsel, er en sund gris blevet en afsondret gris, hvis selskab af andre grise er nøje koreograferet. Og hvor denne omhyggelige koreografi så igen muliggør større besætninger, da dyrene jo alligevel lever i deres egne lukkede systemer. Vores ærinde her er ikke at tage stilling til, om SPF-systemet giver trivsel for grise i Danmark, men at pege på, at den forståelse af grisesundhed, der kræver helt lukkede stalde, dels er meget specifik og reduceret til en frihed fra bestemte patogener, dels en reaktion på en menneskeskabt krise i griseproduktionen, nemlig en strukturudvikling hvor opkøb af nedlukkede besætningers dyr førte til alt for høje dyretætheder

46 Anonym 1996, s. 26.

47 Nybo 1996, s. 25.

48 Ibid.

49 Jf. Anneberg 2020.

på for få besætninger. I det lys, bliver den aflukkede staldinfrastruktur, inklusive de sterile kejsersnitskamre, hvor faringer kan foregå så at sige uden kontakt mellem pattegrisene og soen, en løsning på et staldinfrastrukturproblem, nemlig de forstørrede grisebesætninger. Dette siger noget om, at burtiden – som både sin egen værste fjende og sin egen bedste ven – er inkorporeret i grisenes kroppe og vice versa.

Grise og landskaber: burtid over grænserne

Den høje biosikkerhed og grad af kontrol med smitte, transporter og udveksling af millioner af levende grise udmærker i manges øjne i særlig grad den danske produktion, hvor anvendt veterinær- og husdyrvidenskab har udviklet sig i tæt kontakt med erhvervet.⁵⁰ Der er efterspørgsel efter det danske grisekød, hvad der selvfølgelig både holder den nationale produktion oppe og gør den langt mere end dansk. Burtiden i denne SPF-certificerede udgave rækker ud over staldene og ud i landskabet – både det danske og de dyrkbare arealer i resten af verden, hvorfra grisene får deres foder. Det er således en præmis for den danske griseproduktion, at den ikke kunne foregå udelukkende med lokale ressourcer; det ville kræve flere dyrkbare jorder, end vi har til rådighed, hvis dyrene skulle fodres med danskproduceret foder. En ting er foderimporten; man kunne også spørge, om det ville være muligt at huse den nuværende population af grise i Danmark, indtil de når slagtestørrelse? En udvidelse af staldsystemer til at opfostre disse mængder dyrekroppe kunne muligvis lade sig gøre, men hvad med gødningsmængderne som disse store slagtemodne dyr ville skabe, og som i forvejen presser de danske vandmiljøer? I disse år forlader omkring 12-15 millioner levende smågrise årligt landet i grisetransporter til fx Tyskland, Polen og Italien, hvor prisen for at "gøre dem færdige", som det at nå slagtevægt hedder i den sammenhæng, er mere medgørlig. I en kommentar til mulige nye EU-regler for grisetransporter, der lægger op til mere plads og kortere stræk uden pauser, udtaler en sekretariatschef for SamMark – fællesorganisationen for kreaturhandlere i Danmark som følger:

"[V]i er nødt til at erkende, at vi har en produktion af fødevarer, som skal flyttes. Vi kan ikke opfede de her dyr i Danmark, det er der hverken plads til eller miljøtilladelser til. Så den ideologi om, at vi skal producere dem her og sende dem ud (slagtet og forarbejdet i stedet for som levende dyr, red.), det kan ikke lade sig gøre."⁵¹

Det, der interesserer os her, er, at den manglende plads og de udeblevne miljøtilladelser tilsyneladende kun kan besvares med en omfattende eksport af levende smågrise

50 Fritzboeger 2015.

51 Hommelhoff i Lerche Kristensen 2024, [Vi har været ude at rulle med 700 grise i en lastbil på fem etager | Information \(Besøgt 1/10 2025\)](#).

III. 2 Lastbil til transport af SPF-grise, 2022. Kilde: Foto af Nathalia Brichet.

til andre europæiske lande, vel at mærke i grisetransporter, der for nuværende er fint indrettet ifølge SamMark. Ved at pege på denne løsning undlader personen fra SamMark at stille spørgsmål til selve produktionen og dens størrelse. De millioner grise, der kommer til verden i danske stalde, er simpelthen nødt til at forlade landet på lastbiler, fordi vi dermed imødekommer en efterspørgsel efter et verdensklasseprodukt, produktionen af hvilket således ikke skal justeres til det areal og det miljø, landet har til rådighed. Vores pointe er her, at burtiden på den måde bliver en selvopfyldende profeti: de mange tusinder grise, der lever tæt i lukkede stalde på hver eneste danske grisebedrift, har afstedkommet og legemliggør en stærk smittekontrol, som i branchens øjne øger efterspørgslen, der igen nødvendiggør den store volumen i produktionen. Forudsat selvfølgelig at burene kan udstrækkes til landevejene, at fjerne landskaber indregnes som fodertrug, og at udenlandske stalde kan blive grisenes sidste hjem. Dette cirkulære argument bliver således også en hindring for at ændre indretningen i de transportvogne, som grisene fragtes i, så færre dyr skal staves ind i lasten.

Fra foder til føde: imod et udendørs husdyrbrug

Andre stemmer end SamMarks citeret ovenfor drager en anden konklusion af forhold som begrænsede arealer og fraværende miljøgodkendelser. I 2023 udgav ni danske grønne NGO'er en rapport ved navn *Fra foder til føde II*.⁵² I rapporten fremlægges et scenarie for, hvordan det danske landbrug i 2040 kunne se ud, hvis det skulle bringes i overensstemmelse med den danske klimalov, Paris-aftalen og andre gældende aftaler

52 9 NGOers rapport: Danmarks Naturfredningsforening et al. 2023, [foder-til-foede-ii-rapport-web.pdf](#) (Besøgt 1/10 2025).

for biodiversitet, vandmiljø og dyrevelfærd og samtidig producere samme mængde fødevarer som i dag. Der er med *Fra foder til føde II* altså tale om en konsekvensberegning for allerede vedtagne og bindende aftaler. Som rapportens titel antyder, ville scenariet indebære en omfattende forandring af arealanvendelsen væk fra foderproduktion til husdyr. I stedet skal de dyrkbare arealer bruges til at producere mad til mennesker, da det er langt mere arealeffektivt end at spise animalske produkter. Det beregnede scenarie per 2040 ser ifølge rapporten sådan her ud:

“Kun en lille del af det dyrkede landbrugsareal – ca. 25% i form af kløvergræs ud over de permanente græsarealer – går til foder (...). Langt større areal, ca. 60%, bruges til afgrøder direkte til human konsum – brødkorn, grønsager, kartofler og bælplanter.”⁵³

Det såkaldte ”feed no food-princip”, som altså betyder, at husdyr ikke fodres med noget, som mennesker kan spise, indebærer samtidig, at grise og fjerkræ – altså de enmavede dyr, der ikke har drøvtyggers evne til at fordøje græs – kun skal leve af sidestrømme fra fødevareproduktionen. Desuden sætter rapporten som en præmis, at alle landsbrugsdyr skal have adgang til udendørs arealer. Alt i alt betyder dette, at der ifølge rapportens beregninger simpelthen er plads til langt færre husdyr end i Danmark i dag. Scenariet ender derfor som følger:

“Antallet af landbrugsdyr skal være afstemt med dyrenes behov, det tilgængelige areal og deres særlige værdi og funktion i landbrugets økosystem (...) Antallet af husdyr er tilpasset den tilgængelige mængde foder der produceres i Danmark, hensynet til klima, biodiversitet og vandmiljø samt dyrenes behov, hvilket betyder at der årligt vil være ca. 610.000 kreaturer, 1,3 mio. slagtesvin, og 33 mio. stykker fjerkræ. Alle dyr holdes ude eller har adgang til det fri.”⁵⁴

I denne artikels sammenhæng er især spørgsmålet om adgang til udendørsarealer interessant. Hvor manglende plads til foder og problemer med for stor miljøbelastning ovenfor blev besvaret med globale foderforsyninger og grisetransporter, der flytter produktionen ud af landet, bliver der her rokket ved selve tanken om, at løsningen findes i lukkede stald-, smittekontrol-, og transportsystemer, der skaffer plads (og et modtageligt miljø?) uden for Danmark. Organisationerne bag *Fra foder til føde II* skriver om den helt forandrede eller endog afsluttede burtid, der kunne være virkelig i 2040:

“Alle dyr skal have god plads at røre sig enten på friland eller i stalde, hvor der til enhver tid er adgang til udearealer. På friland skal arealerne have varieret

53 Danmarks Naturfredningsforening et al. 2023, s. 4.

54 Ibid.

bevoksning, som dyrene kan æde af. Der skal afstemt efter artens behov være adgang til skjul, ly og læ, og mulighed for at søge skygge eller på anden måde regulere kropstemperaturen, når det er varmt. I stalde med tilknyttede udearealer skal der være god plads, både inde og ude. Arealerne skal etableres og indrettes, så de samlet set tilgodeser dyrenes behov.”⁵⁵

Blandt andet på grund af køers evne til at omsætte kløvergræs, der bidrager til et robust sædskifte for fødevarerproduktion, og fordi Økologisk Landsforening er en af afsenderne, prioriterer scenariet økologisk kvægproduktion. Hvis soja, majs, korn osv. ikke længere kan være dyrefoder, må køerne nøjes med det, som de selv kan hente på permanente græsarealer eller på kløvermarker i omdrift. Dette skridt på vej mod en mulig afslutning – eller i hvert fald åbning – af burtiden, der begrænser grises og fjerkræes føde til sidestrømme og køers til græs, sætter en massiv begrænsning i det skitserede antal af husdyr i Danmark. Dette scenarie gik dog ikke rent ind hos alle som en gyldig konsekvens af allerede bindende politiske aftaler. Tværtimod fik rapporten på mange måder en turbulent start på livet, for derefter stort set at blive ignoreret fra det konventionelle danske landbrugs side. Økologisk Landsforening, der er medforfatter til rapporten, kom ud i et stormvejr, hvor nogle af de store medlemmer af foreningen meldte sig højrodet ud af organisationen. Blandt andet udtalte Arla, der med sin økologi-sektion af mejeriet er en af landets største økologiske producenter: ”Årsagen [til udmeldelsen af Økologisk Landsforeningen – ØL] er, at ØL har udgivet en visionsplan, vi ikke kan se os selv i, da der foreslås en meget vidtgående reduktion af kvægbestanden i 2040.”⁵⁶ Tilsvarende trak slagteriet Danish Crown økologiske gren Friland sig også ud af Økologisk Landsforening med nogenlunde samme begrundelse. Det interessante her er, at det tilsyneladende forekom ukontroversielt for de to nøgleaktører i det animalske landbrug i Danmark at sige dette; altså at de ikke kan se sig inden for de planetære grænser for ressourceforbrug, som rapporten bygger på, og at det beregnede scenarie ikke engang er vejen til samtale om, hvordan man opfylder de politiske aftaler om bindende miljø- og klimamål. Vi hævder ikke hermed, at Arla og Danish Crown er imod udegående dyr eller dyrevelfærd; problemet er på en måde større end det. At rapportens bud på en sådan opfyldelse af indgåede aftaler på klima- og miljøområdet tilsyneladende ikke engang var værd at diskutere, siger nemlig noget om den selvfølgelighed, hvormed stordrift af landbrugsdyr i indendørs og mere eller mindre lukkede staldsystemer er gjort til udgangspunkt – endda også for den grønne omstilling. Burtiden har i det lys sejret sig ihjel – hvorfor en gentænkning som den, *Fra foder til føde II* foreslår, både er eksplosiv og til at overse.

55 Danmarks Naturfredningsforening et al. 2023, s. 27.

56 Arla i Brahe Pedersen 2024 [To store økologiske aktører melder sig ud af Økologisk Landsforening | LandbrugsAvisen](#) (Besøgt 1/10 2025).

III. 3 Staldfodring på en malkekvægsbedrift anno 2021. Kilde: Foto af Nathalia Brichet.

Frysende forskere og grise: op ad bakke

Men hvis man nu faktisk er nysgerrig i forhold til udendørs grise fodret med sidestrømme, hvordan kan sådanne – sjældne – produktioner så se ud? Som en del af et tværfagligt forskningsnetværk om bæredygtig husdyrproduktion, valgte vi at forfølge dette spørgsmål. Derfor arrangerede vi en januardag i 2023 en felttur til to forskellige og meget utraditionelle griseproducenter, der begge ligger cirka en time fra København. De to landmænd tog godt imod os og syntes om ideen om at vise en gruppe interesserede forskere rundt. Desuden havde vores kolleger fra mange discipliner og fakulteter reageret overvældende positivt på invitationen til at deltage. Vores gruppe af forskere, der næsten talte flere end bestanden af grise på de gårde, vi besøgte, ankom først til den ene landmands gård. Mens der til enhver tid er omkring 14 millioner levende grise i Danmark, har denne bedrift omkring 20 søer med opdræt (dvs. i alt cirka 200 dyr) og sælger normalt 10 grise hver 14. dag; tre til et hospital i hovedstadsområdet og syv til en stor kantine. Kunder der er villige til at betale mere end dobbelt så meget som prisen for en konventionel (økologisk) gris. Landmandens bestand var helt fritgående, og da vi gik langs de våde og mudrede stier for at se på dyrene, blev den første bekymring rejst. En dyrlæge spurgte til racen og bemærkede, at det var samme race, som brugtes i den konventionelle indendørs produktion. Det gjorde dyrlægen bekymret for, om de kunne holde varmen, fremavlet som de var til ikke at have brug for et isolerende fedtlag. Desuden var denne race blevet avlet til optimeret foderomsætning, med henblik på hurtig vægtøgning (eller kødsætning, som det hedder) under kontrollerede, dvs. indendørs, forhold, hvilket måske ikke kunne opretholdes i landmandens system. Man hælder jo ikke normal diesel i en Formel 1-racerbil, som dyrlægen udtrykte det. Jordeksperterne i vores gruppe var heller ikke så glade, da de observerede ”brune jorde” uden vegeta-

tionsdække rundt om grisene. For dem var det en mulig indikator for udvaskning af næringsstoffer og for lidt kulstofopbygning. Vores skovekspert og biologerne lyttede respektfuldt til landmandens tanker om at plante skov på en del af sin jord. Og støttede ideen – så længe grisene blev holdt ude, indtil skoven var vokset til, og derefter kun blev lukket ud i bevoksningen i et lille antal og på særlige tidspunkter af året. Ellers kunne det gå for hårdt ud over eventuelle frøplanter. I den isnende januar-kulde fortalte landmanden os om sine mange visioner for gården, der stemte overens med de tanker, som vi havde inviteret til turen på baggrund af. Men her i den isnende kulde virkede det tæt på umuligt. Hun kæmpede med økonomien; det hospital, der hidtil aftog nogle af hendes grise, overvejede at skære ned, for at imødekomme tendenser i retning af mere plantebaseret kost, også blandt hovedstadens hospitalspatienter. Pessimismen sneg sig ind sammen med kulden. Det blev ikke meget bedre ved vores næste besøg hos den anden landmand. Hun opdrætter høns og omkring 15 grise af samme race som den første landmand og de mange andre millioner grise i Danmark. På en mark med små spredte grisehytter, kan dyrene hele året frit vælge, om de vil gå ude eller være inde. Landmanden forsøger at praktisere et cirkulært system, hvor hun kun fodrer sine dyr med rester fra fødevarevirksomheder i København – hovedsageligt frugtkød fra en juicebar og brød og wienerbrød fra en kæde af eksklusive økologiske bagerier; altså de sidestrømme, som *Fra foder til føde II* nævner som eneste tilladelige grisefoder. Også i denne landmands øjne giver det mening kun at fodre grise (og høns) med ting, der er uegnede til menneskeføde, og som kan leveres lokalt. Til hendes frustration komplicerede regulering fra blandt andet fødevaremyndighederne dog hendes cirkulære eksperiment – på et tidspunkt havde hun været nødt til at deklarere ingredienserne i hver eneste bolle eller kanelnurre i kasserne med overskudsbrød. Desuden var hendes udgifter til at fodre grisene med restprodukter, som hun selv skulle stå for transport af, cirka tre gange højere sammenlignet med konventionelle foderblandinger. Igen vendte forskerne i vores gruppe modvilligt tommelfingeren nedad en efter en. Ikke af ond vilje eller mangel på sympati, men af bekymringer for om en langsommere vækstrate baseret på de varierende næringsstoffer i sidestrømmene eller koldt vejr skadede Formel 1-grisene. Atter var der bekymring for biodiversitet og udvaskning af næringsstoffer. En spurgte bekymret, om dyrlægen kunne få overblik over sundhedstilstanden blandt grisene i de små hytter eller udenfor dem. Landmanden havde plantet en skov på et lille stykke jord og havde lukket et par grise ind i den, så de kunne rense og forynge og grave, som det skovdyr, grisen egentlig er. Skoveksperten i vores gruppe kunne godt lide skoven, men så dog ikke behovet for grisene som en økosystemtjeneste i den stadig unge skov. Da vi vendte tilbage til København for at afslutte dagen, lykkedes det os aldrig at løfte det kollektive humør igen til niveauet inden udflugten. Der var dog enighed om turens værdi, primært fordi den virkelig understregede de enorme vanskeligheder ved at have grise på radikalt andre måder end i store og lukkede staldsystemer. Og selvom vores kolleger nok var charmerede af mikroskalaen på de to gårde og landmændenes visioner for alternative måder at producere på, var de enige om, at der ikke var nogen

måde at opskalere noget af dette til et betydeligt niveau. Mens mange konventionelle smågrise åbenbart bliver nødt til at vokse sig store i udlandet, som vi så ovenfor, er det for nuværende heller ikke en let løsning at skalere ned, lukke grisene ud, eller stole på deres evner til at bebo et landskab uden nøje kontrol over vejr, vind, foder og bevægelsesmønstre. De dominerende griseracer i Danmark er skabt til indendørs liv. Den sidste landmand vi besøgte, har siden opgivet grisene i erkendelse af, at systemet simpelthen ikke kan praktiseres; burtiden står i vejen.

Konklusion: baselines og undtagelsestilstande midt i en burtid

I det foregående har vi via et fokus på staldinfrastruktur gennem skiftende tider brugt *burtid* som et samlet omend mangfoldigt begreb for en cementering af et enstrengt forhold mellem mennesker og landsbrugsdyr i denne tidsalder. En enstrengethed, som bliver problematisk, når aktører vil noget andet, som vi så det både med rapporten *Fra foder til føde II* og de to landmænds små griseflokke. Hvis vi vender tilbage til det europæiske borgerforslag om at afslutte burtiden, så var et af argumenterne der, at der findes bedre burfrie systemer med bedre dyrevelfærd end dem, der anvendes mest i dag. Det er givetvis rigtigt, men som eksemplet med de sidestrøms-fodrede grise viser, så er det ikke gjort med at lukke dyrene ud. Deres kroppe, fremavlet på baggrund af menneskers ønsker om produktivitet og holdt inden døre for at imødekomme selvsamme mål, er muligvis simpelthen uegnede til burfrie liv. Ifølge veterinærerne blev grisene måske for kolde og syge, og tilbage i Mols Bjerger viste også afgræsning sig som problematisk for de stykker kvæg, der skulle udføre naturpleje. Når EU-borgerforslaget om at afslutte burtiden påpeger, at der findes dyrevelfærdsmæssigt bedre alternativer til de nuværende bure, peger det således kun på en del af problemet og dermed løsningen; en art symptombehandling, der ikke egentlig forholder sig til, hvad de indespærrede EU-landbrugsdyr overhovedet er blevet til i løbet af burtiden. De bedre alternativer er udtryk for, at infrastrukturen kun anskues som en ting, og ikke som en materialisering af en relation mellem mennesker og dyr, der er centreret om ydelse, og som derfor har frembragt dyrekroppe i menneskers billede. Og som kommer med en storskala-produktion, alternativer til hvilken store spillere som Arlas økologiske gren og Danish Crowns Friland ikke kan se sig selv i. Hvis baseline er den nuværende produktionsskala, må burene forblive præmissen (og omvendt), ligesom det åbenbart forbliver ukontroversielt at skyde alternative scenarier ned, selvom det fx i *Fra foder til føde II* blot er en reaktion på allerede indgåede aftaler.

Den kulturhistoriske problematisering via nogle af burtidens begyndelser rummer dog måske et clou til at få alternative visioner længere frem i lyset og måske muliggøre dem, hvad der altså ikke lykkedes på den sidste grisegård, vi besøgte. Måske findes der en nøgle til burtidens afslutning i det forhold, at de to infrastrukturelle intensiveringer for henholdsvis malkekøer og grise, som vi her primært har

opholdt os ved, på sin vis var svar på en *undtagelsestilstand* i det animalske landbrug i Danmark. Altså en opskalering og effektivisering i kølvandet på globale krydspres i form af billigt internationalt foder, konkurrence om eksportmarkeder og truslen om spredning af produktionssygdomme. Donna Haraway har kaldt det antropocæne – altså den foreslåede betegnelse for den nuværende tidsalder, hvor mennesket har vist sig som en gennemgribende geologisk kraft – for en ”outrage” og påpeget, at det er en kollektiv opgave at gøre denne epoke så kort og tynd som muligt.⁵⁷ Hvis vi i højere grad synliggjorde denne ekstraordinære periode netop som en form for undtagelsestilstand, ville vejen måske være banet for oprigtigt at diskutere nye scenarier for landbrugsdyrene, som åbner burene op.

Tak til Videntcenter for Dyrevelfærd for at invitere Brichet til at holde et oplæg på den årlige konference i 2023, som denne artikel tager afsæt i. Tak også til alle der har åbnet deres døre og løbende kommenteret ideerne præsenteret i artiklen. Sidst men ikke mindst tak til fagfællebedømmere og redaktører for gode forslag til artiklen, til de øvrige deltagere i vores forskningsprojekt og til Danmarks Frie Forskningsfond for støtte til projektet *Cattle Crossroads. Researching Danish Livestock Production for the Future* (2021-2025).

Litteraturliste

- Anneberg, Inger 2020. *Husdyr*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Anneberg, Inger og Bubandt, Nils 2016. ”Dyrevelfærdsstaten: Grisens krop, velfærdens historie og selve livets politik i Danmark.” *Tidsskriftet Antropologi* 73, s. 111-136. DOI: 10.7146/ta.v0i73.107079.
- Anneberg, Inger og Vaarst, Mette 2018. ”Farm animals in a welfare state. Commercial pigs in Denmark.” I: Swanson, Heather et al. (red.), *Domestication gone Wild. The Politics of Multispecies Relations*. Duke University Press, s. 94-116.
- Bang, Bernhard 1889 (1887). ”Diverse.” *Tidsskrift for Landøkonomi* 75, s. 409-506.
- Brahe-Pedersen, Christian 2024. ”To store økologiske aktører melder sig ud af Økologisk Landsforening.” *Landbrugsavisen*, 26. januar 2024.
- Brichet, Nathalia, Frida Hastrup og Liza Rosenbaum Nielsen, under udgivelse: ”In Search of Healthy Cattle. A History of Veterinary Advice in Denmark”.
- Støen, Mariel Cristina, Rebecca Leigh Rutt og Jostein Jakobsen (red.): *One*

57 Haraway 2015, s. 160.

- Health, Ecology and the Politics of Emerging Infectious diseases: Livestock at the Crossroads*, London: Routledge.
- Bøgh Sørensen, Esben 2024. *Andelsbevægelsens natur*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Clark, Mathilde Walter 2023. *Hvordan man laver dyr*. København: Politikens Forlag.
- Dalgas, E. 1820. "Den halve Sommerstaldfodring, Fremgangsmaaden vedsamme, dens Fordele og hastige Udbredelse i Veile Amt." *Tidsskrift for Landøkonomi* 6, s. 60-72.
- Dam, Peder og Jakobsen, Johnny Grandjean 2008. *Historisk Geografisk Atlas*. Det Kongelige Danske Geografiske Selskab, København.
- Drewsen, Johannes Christian 1819. "Til Læserne." I: Drewsen, J.H. (red.), *Nye Landøkonomiske Tidender*. Kjøbenhavn: Thieles Bogtrykkeri, s. I-VIII.
- Ejsing, Mads 2024. *Verden er ikke længere den samme. Økologiske krisefortællinger i det antropocæne*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Fritzbøger, Bo 2015. *Mellem land og by: Landbohøjskolens historie*. Københavns Universitet, SCIENCE Kommunikation.
- Gjerløff, Anne Katrine 2009. "Kampen om den røde ko. Dominerende temaer i dansk kvægavl i 1800-tallets slutning." *Den Jyske Historiker* 123, s. 65-89.
- Gormsen, Gudrun (red.) 2022. *Dansk Landbrug, 1945-2020*. København: Gads Forlag.
- Hald, J.C. 1848. "Officielle Efterretninger fra de danske Provindser om forskellige Landbo-gienstande." *Tidsskrift for Landøkonomi* 34.
- Hansen, Henning Otte 2024. *Dansk Landbrug i EU 1973-2022 – 50 års udvikling og forandring*. København: Samfundslitteratur.
- Hansen Larsen, Lars og Brücker, Knud 1945 (1939). *Nye danske Landbrugsbygninger*. København: Hirschsprungs Forlag.
- Haraway, Donna 2008. *When Species Meet*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Haraway, Donna 2015. "Anthropocene, Capitalocene, Plantationocene, Chthulucene: Making Kin." *Environmental Humanities* 6, s. 159-165.
- Hedegaard, Esben og Myrtue, Anders 1996. *Landbrugets bygninger 1850-1940*. Miljø- og Energiministeriet, Skov- og Naturstyrelsen.
- Hertel, H. 1907. "Spredte Træk til Belysning af evropæiske og oversøiske Landbrugs Forhold fra 1870'erne til Nutiden." *Tidsskrift for Landøkonomi* 93, s. 294-317.
- Jacobsen, K.A. 1996. "Hvorfor fik vi SPF i Danmark." *25 år med SPF*.
- Kirksey, Eben et al. 2014. "Introduction." I: Kirksey, Eben (red.), *Multispecies Salon*. Duke University Press, s. 1-28.
- Krøijer, Stine og Weisdorf, Matti 2021. "Antropologien og de andre arter." *Tidsskriftet Antropologi* 83, s. 5-24.
- Larkin, Brian 2013. "The Politics and Poetics of Infrastructure." *Annual Review of Anthropology* 42, s. 327-43. DOI: 10.1146/annurev-anthro-092412-155522.

- Lien, Marianne et al. 2018. "Introduction. Naming the Beast – exploring the Otherwise." I: Swanson, Heather et al. (red.), *Domestication gone Wild. The Politics of Multispecies Relations*. Duke University Press, s. 1-30.
- Puig de la Bellacasa, Maria 2017. *Matters of Care. Speculative Ethics in More than Human Worlds*. University of Minnesota Press.
- Reck, F. 1897. "Danmarks Udførsel og Indførsel af Landbrugsprodukter." *Tidsskrift for Landøkonomi* 83, s. 141-161.
- Stein, V. 1894. "Beretning om agrikulturkemisk Virksomhed." *Tidsskrift for Landøkonomi* 80, s. 722-737.
- Tsing, Anna 2015. *The Mushroom at the end of the world. On the possibility of life in capitalist ruins*. Princeton: Princeton University Press.
- Tsing, Anna et al. 2024. *Field Guide to the Patchy Anthropocene. The New Nature*, Stanford University Press.
- van Dooren, Thom et al. 2016. "Multispecies Studies. Cultivating Arts of Attentiveness." *Environmental Humanities* 8/1, s. 1-23.
- Weinschench, S. 1820. "Om Markfred." *Tidsskrift for Landøkonomi* 6, s. 215-222.

Websteder

- Anonym 1996. "Avlerformanden delte sol og vind lige." Online: <https://www.spf.dk/media/58046/SPF%2025%20%C3%A5rs%20jubil%C3%A6umsskrift%201971-1996%20lille%20filstr%20nr%202.pdf> (Besøgt 1/10 2025).
- Bang, Bernhard 1889 (1887). "Diverse." Online: <https://tidsskrift.dk/tidsskriftlandoekonomi/article/view/97976> (Besøgt 1/10 2025).
- Brahe-Pedersen, Christian 2024. "To store økologiske aktører melder sig ud af Økologisk Landsforening." Online: <https://landbrugsavisen.dk/store-%C3%B8kologiske-akt%C3%B8rer-melder-sig-ud-af-%C3%B8kologisk-landsforening> (Besøgt 1/10 2025).
- Dalgas, E. 1820. "Den halve Sommerstaldfodring." Online: <https://tidsskrift.dk/tidsskriftlandoekonomi/article/view/98077> (Besøgt 1/10 2025).
- Danmark på Film 1938. "Blade af Jydsk Andels foderstofforetnings historie." Online: <https://www.danmarkpaafilm.dk/film/blade-af-jydsk-andels-foderstofforretning-historie> (Besøgt 1/10 2025).
- Elkjær og Andersen 2025. "Dom i sag om udsultede kvæg på Mols." Online: <https://www.dr.dk/nyheder/indland/dom-i-sag-om-udsultede-kvaeg-paa-mols-begge-doemte-maa-stadig-gerne-have-med-dyr> (Besøgt 1/10 2025).
- Hald, J.C. 1848. "Officielle Efterretninger." Online: <https://tidsskrift.dk/tidsskriftlandoekonomi/article/view/98716> (Besøgt 1/10 2025).
- Hommelhoff, Lisbet, citeret i Kristensen, Otto Lerche 2024. "Vi har været ude at rulle med 700 grise i en lastbil." Online: <https://www.information.dk/moti/2024/03/vaeret-ude-rulle-700-grise-lastbil-paa-fem-etager> (Besøgt 1/10 2025).

- Jacobsen, K.A. 1996. "Hvorfor fik vi SPF i Danmark." Online: <https://www.spf.dk/media/58046/SPF%2025%20%C3%A5rs%20jubil%C3%A6umsskrift%201971-1996%20lille%20filstr%20nr%202.pdf> (Besøgt 1/10 2025).
- Krøijer, Stine og Weisdorf, Matti 2021. "Antropologien og de andre arter." Online: <https://tidsskrift.dk/tidsskriftetantropologi/article/view/128916/174820> (Besøgt 1/10 2025).
- Larkin, Brian 2013. "The Politics and Poetics of Infrastructure." DOI: [10.1146/annurev-anthro-092412-155522](https://doi.org/10.1146/annurev-anthro-092412-155522).
- Reck, F. 1897. "Danmarks Udførsel og Indførsel af Landbrugsprodukter." Online: <https://tidsskrift.dk/tidsskriftlandoekonomi/article/view/98494> (Besøgt 1/10 2025).
- Stein, V. 1894. "Beretning om agrikulturkemisk Virksomhed." Online: <https://tidsskrift.dk/tidsskriftlandoekonomi/article/view/102458> (Besøgt 1/10 2025).

English summary

In the Cage Age

This article takes off from a European citizens' proposal to "end the cage age" through the development of new legislation for farm animals that phases out the use of cages. At the same time, there is intense public debate about the conditions for free-range animals in Danish landscapes. To cage or not to cage is a difficult and multifaceted question; the cage age is both difficult to maintain and to terminate. As a qualification of this situation, the article employs an infrastructural perspective and takes a closer look at a couple of the beginnings of the cage age in Denmark. The focus is on two periods of extraordinary intensification of Danish livestock farming, namely the end of the 1800s, when cattle were gradually and increasingly moved indoors into stables, and the post-war period when growing pig herds led to new closed housing systems to control infections. The aim of the article is to show how cages, stables and other enclosures along with cattle and pigs form part of a mutual and circular history, producing specific animal bodies that are then very difficult to move outside the cages. Thus, the article argues that the infrastructure of the cage age has produced and cemented particular relationships between humans and production animals, which make it seem almost impossible to get rid of, but which also urges on experiments with alternative ways of keeping farm animals.